

51 584

Sánta Gábor

„Nem élhetek Pest nélkül”

Krúdy Gyula Budapestje

A **tiszatáj** diák-melléklete

35.

1996. május

1996 MAJ 0

„Mi régebbi pesti lakosok, akik néha évszámra nem mozdulunk ki a város megszokott negyedeiből: olyanok vagyunk, mint az almamag: nem látjuk, hogy kívülről piros, sárga vagy zöld héja van-e az almának, amelyben lakunk. Ezért nem árt kimenni a város kapuin kívül, hogy távolról is láthassuk a várost, amely nélkül úgyse élhetnénk meg sehol, akármennyire szokás őt mostanában szidni, gyaláznia...” – figyelmeztette több mint hetven évvel ezelőtt olvasóit a Magyarország című lap hasábjain Krúdy Gyula. (*Pest az első este, 1924*)

E felhívás megfogalmazásakor már közel harminc esztendő telt el 1897 tavasza óta, amikor Krúdy a nyiregyházi vonattal a fővárosba érkezett. Balzac hódítani vágyó hőseit, Rastignacot idéző elszántsággal lépett akkoriban a peronra – olvasható második elbeszéléskötetében, az *Ifjúságban* –, és mint Budapest krónikását búcsúztatták alig egy évtized múltán pályatársai a Kerepesi temetőben. Sokat emlegetett példaképét, a modern Budapest városképeinek kialakításán tevékenyen munkálkodó Podmaniczky Frigyeszt „Budapest vőlegénye”-ként emlegették kortársai. Krúdyt aligha túlzás „Budapest szerelmének” nevezni. Amit a báró a gyakorlatban véghez vitt, ahhoz hasonlítható mindaz, amire Krúdy a novelláival, regényeivel és publicisztikájával törekedett. Mindketten Budapestnek, ennek a magyar irodalomban szinte mindig gyönyörű, fiatal nőként ábrázolt nagyvárosnak a rajongói voltak. Podmaniczky, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa elnökeként a jövő Budapestjének megformálásán fáradozott, Krúdy a múltját kutatta és a jelenének állított emléket.

Nem volt egyedül. A múlt század harmincas éveitől kezdve íróink közül mind többen vállalkoztak a Duna-parti kettősváros bemutatására. A kiegyezés után aztán szinte évről évre növekedett az olvasók érdeklődése is azon művek iránt, amelyek a milliós világvárossá fejlődő Budapestet ábrázolják. Ezek az írások: variációk egy témára. Különbözőek a nézőpontok, más és más az érdeklődés iránya, eltérőek az írói módszerek és a színvonal. Egyvalami azonban közös ezekben a munkákban: aktualitásuk. Budapest kaleidoszkópszerű sokszínűségét tárják olvasóik elé. Az írók többsége egyetértett azzal az általános felfogással, hogy Budapest egyrészt Magyarország kicsiben, vagyis társadalma az egész ország tükörképe, másrészt, mint hazánk egyetlen valódi nagyvárosa, mindenkit érdeklő különlegesség. Mint egy szív, melynek állapotától függ a szervezet egészének működése. E munkák között ezért éppen úgy találhatók elbűvölően színes képeslapok, mint kiábrándító, fekete-fehér röntgenképek.

Természetesen Jókait is megihlette a téma. Számos műve közül ezúttal egy ma már ritkán olvasottat említenék csupán, mégpedig egy különös budapesti útleírást, a *Dumas Sándor papa leveleit*. Mikszáth munkái sem szorulnak bemutatásra; Budapesten játszódó regényei közül a szatirikus *Új Zrínyiász* minden bizonnyal a legjobbak közül való. Bródy Sándor írói pályája a nyolcvanas évek elején a főváros nyomorát bemutató novellákkal indult. Korai regényei, a *Don Quixote kisasszony*, a *Faust orvos*, a *Két szőke asszony* és a *Színészvér* eredetileg a ciklusalkotás igényével készültek, mint az író francia példaképeinek művei. A Párizsból hazatérő Ambrus Zoltán, akit Osvát Ernő a századforduló legmodernebb magyar írójának tartott, ugyancsak ekkoriban jelentkezik „tollrajzaival”. Egyik legolvasottabb munkája akkoriban a *Berzsenyi báró és családja* volt,

amely a nemességet vásároló gazdag zsidó szatírja. A kilencvenes évek a „budapesti hang” jelentkezésének évtizede a magyar irodalomban. Ekkoriban tűnik fel Molnár Ferenc, *Az éhes város* szerzője, Heltai Jenő, a *Kató-versek* költője, Ignotus, aki *Emma asszony leveleit* publikálta és Herczeg Ferenc, az *Andor és András* írója. Kóbor Tamás a lehetséges naturalista próza legfontosabb alkotója ez idő tájt Magyarországon. Életre szóló témát talált a fővárosban. Legjobb művei, mint például a *Budapest*, a *Ki a ghettóból* vagy a *Hamupipőke őnagysága* a romlott Budapest megannyi vádirata. Hasonló gondolatok foglalkoztatták a mára már elfeledett Lux Terkát is, aki a századelő magyar írói közül minden bizonnyal a legfigyelemreméltóbb Budapest-regényeket írta. Ezek közül is kiemelkedik a *Budapest*, amelyben a szerző megszemélyesítette a fővárost, mégpedig úgy, hogy jellemvonásaiban erényeire és bűneire ismerhetett rá a korabeli olvasó. Ráadásul az író zseniálisan alakja köré szőtte Budapest etnikai sokszínűségét. A zsidók között hódító, elcsábított, kokottá lett Schneider Fáni sváb kőműves és tót napszámos gyermeke, akit egy magyar arisztokrata figyelme tett naggyá. E regény, éppen úgy, ahogyan az előzőekben említettek többsége, ma már elsősorban mint kordokumentumok érdekesek. Miként kordokumentumok Krúdy Gyulának azon munkái is, amelyeket Budapest, „a földönfutók metropolisa” ihletett. (*Divatlevél*, 1918)

Az irodalmi művek – többek között – kordokumentumok is, amelyek egy adott korszak képzetét, gondolkodásmódját, ízlését és érdeklődését tükrözik. Tehát nemcsak műfajról, szerkezetről és elbeszéléstechnikáról lehet beszélni velük kapcsolatban, hanem arról is, hogy egy bizonyos időben például miféle irodalmi hatások érvényesültek, vagy pedig, hogy mi számított modernnek és miért. Ezeket éppen úgy vizsgálhatjuk egy adott korszak könyvekbe zárt lenyomataként, mint mondjuk a *témaválasztást*.

A következőkben szeretném érzékeltetni, hogy Krúdy Gyula miként vélekedett pályája különböző szakaszaiban saját környezetéről, a rajongva-gyűlölve szeretett Budapestről, hogy miféle korrajz körvonalazódik a ma olvasója számára Krúdy fővárosunkkal foglalkozó szépprózája és publicisztikája alapján.

Hogy mikor, mit gondolt a mag az alma húsáról és héjáról.

I. A világháborúig, avagy Rip van Winkle felfedezései

Budapestről „olyan korrajzi kép, olyan életmód-szociológiai metszetsorozat állítható össze Krúdy írásaiból – hívja fel a figyelmet Fülöp László –, amely nyilvánvalóvá teszi, hogy a biedermeier-romantikus rétegek alatt, azok szembetűnő kontrasztjaként ebben a tekintetben is megszerveződik az elbeszélői mélyvilág egyik fontos és jellegzetes tartománya. Itt nem az ábrándokkal játszó, eszményítve stilizáló és illúzióteremtő alkotót láthatjuk, hanem ennek épp az ellenkezőjét, a kritikus ábrázolót, a józan valóság-látót, a hitelességre törő és éles vonásokkal dolgozó művészt.” (Fülöp László: *Közelítések Krúdyhoz*. Bp., 1986. 56.) Krúdy publicisztikája és szépirodalmi munkái igazolják e megállapítást. Kitűnik belőlük, hogy a főváros rajongója milyen szenvedélyesen érdeklődött minden iránt, ami Budapest jelenével és múltjával kapcsolatos. Mint egy szerelmes, aki mindent tudni akar imádott-gyűlölt kedveséről, és aszerint nyilatkozik róla, hogy éppen miként értékeli kettejük viszonyát. Nincs igazuk tehát azoknak, akik szerint csakis egy imaginárius Budapestet, egy álombeli magyar fővárost ábrázolt műveiben az író.

Persze, szigorúan vett objektivitásról sem beszélhetünk. Krúdy mindig arról írt, ami érdekelt, így természetesen Budapest is úgy jelenik meg műveiben, amilyenek saját szemüvegén keresztül látta. A szubjektivitás nem mond ellent a valóságnak, csupán *nem jelent teljességet*. „Az én Budapestemet írtam harminchat éven át, ahogy én láttam jelenét, amilyenek én láttam múltját” – összegezhette volna Krúdy saját tevékenységét munkái e részének áttekintésekor egy pályavégi számvetés során.

Már vidéki újságíró korában is gyakorta fellátogatott a fővárosba. Budapesti témájú munkáiban leginkább napi élményeiről ír ezekben az esztendőkből; március tizenötödikéről, a szerkesztőségekben feltűnő hölgyekről, az első polgári házasságokról, a tavasszal mindig megszaporodó öngyilkosságokról. Ekkoriban fedezi fel magának a fővárost. Ismerkedik vele, mint az asszonyokkal. Írásaiban is úgy emlegeti, mint a nőket ekkoriban: megjegyzéseket tesz a neki nem tetszők miatt, de általában vágyódik utána, és „a mi kedves Budapestünk”-ként emlegeti. (*Dal arról a bizonyos szőke művésznőről, 1894*)

1901-ben három fontos Budapest-regény jelent meg. Kóbor Tamás és Molnár Ferenc már említett művei, a *Budapest és Az éhes város*, valamint Krúdy Gyuláé, *Az aranybánya*. Mindhárom szerző ugyanarra vállalkozott: úgy írni a fővárosról, ahogyan ők látják a századforduló éveiben. Kóbor Tamás, Molnár Ferenc és Krúdy regénye egyaránt azzal szembesítette a fővárosban élő olvasót, amit saját maga is nap mint nap tapasztalt: Budapest egy kielégíthetetlen étvágyú, pénzéhes város, a hiúságok vására, látogatás-bazár, ahol egyedül a pénz a mindenható úr. „Az ifjú Budapest nagy, szellős körülvárosaival, egyenes széles avenüivel egy világváros komolyságával és applombjaival él; korán ébred és sohasem alszik, mert az élet rövid, és a napsugarat helyettesíti a villamos láng – jellemzi regénye cselekményének színhelyét Krúdy Gyula. – És aludni nem is igen lehetne, mert mindig történik valami. Hol? Az utcán, a kávéházban, a börzén, a képviselőházban. A levegőben nyüzsög az élet, és mindenki úgy képzeli, hogy a szerencse és a pénz az utcán hever, csak le kell hajolni érte és fel kell emelni. Amely szerencsét mindenki keresi és hajszolja.” (A kiemelés tőlem. S. G.) Ebben a városban – a másik két íróhoz hasonlóan – Krúdy is úgy látja, hogy senki sem az, akinek látszik. Lakói maszkot viselnek, „tudni nem lehet róluk, munkásemberek, avagy szerencsevadászok? Lehet, hogy mind a kettő. A munkás a pajtásának, a virradattal ballagva a nehéz munkába, az úri életéről füst álmokat.” Lakóinak jórésze szerint valóságos aranybánya ez a város, csupán fel kell fedezni dús ereit, és ki kell aknázni. Mindehhez semmi más nem kell, csupán fantázia, csavaros észjárás és gatlástalanság. Krúdy társadalomrajza szerint ezek az érvényesülés legfőbb feltételei kora Budapestjén. „Ha egy kis tőkéje volna az embernek – idézi az általános vélekedést az író –, akkor belefoghatna tán valamibe. Például a börzén próbálkozna meg: részvényeket vásárolna, és megvárná, amikor emelkednek a részvények árai, és akkor jó nyereséggel túladna a részvényeken.” Krúdy karrier-regényének hétpróbás gazember, szélhámos, börzespekuláns hősei e recept szerint egy fiktív aranybánya finanszírozására próbálják rávenni mit sem sejtő áldozataikat. Ez a klasszikus realista művek szemléletmódját idéző korrajz – az öreg Valter például, aki a szabadságharc idején a hadsereg szállítójaként gazdagodott meg, a *Goriot apó* címszerplőjét idézi – félreérthetetlen látéletet tár az olvasó elé: a korrupció, mint az áttételes rákos daganat, egyre burjánzik, és már csaknem az egész társadalmat megfertőzte. (Lux Terka néhány évvel később ezt úgy fogalmazta meg, hogy Budapest „a bukott egzisztenciák ígéretföldje”.) A Krúdy tükrében látottakat hitelesíti, hogy a korabeli hírlapok szerint az efféle panamák mindennaposak Budapesten.

Talán a regény visszhangtalanságával is magyarázható, hogy Krúdy egy időre felhagy a megkezdett Budapest-portré folytatásával. Ebben minden bizonnyal az is szerepet játszik, hogy nem találja helyét a fővárosban; anyagi gondokkal küszködik és tönkrement házassága terhei nyomasztják. A gyötrő valóság előli menekülés üdítő órái lehetnek azok, amelyeken századunk első évtizedének „miksaáthos” korszakában a nyírségi, felvidéki és középkori zsoldostörténeteken gondolkodott. Krúdy jóbarátja, Cholnoky Viktor hasonlóképpen cselekedett, amikor a ferencvárosi lepusztult bérházak egyikében, a plafont bámulva egzotikus kalandokon, vagy szülővárosa, Veszprém rejtelmeiben törte a fejét.

1908-tól egyre-másra bukkannak fel írásaiban a későbbiekben jól ismert különös fővárosi figurák. Helyi jellegzetességek, akik fölött eljárt az idő. Egy lassan megváltozó világ múltra emlékeztető, élő kövületei. Mint Gamauf Jeromos, aki éjjelente unalmában a háztetőkön kóborolt. (*Régi pesti történet, 1908*), vagy Hollós dr., a múzeumi segédőr, aki nem kívánta, hogy tudomást vegyen róla a szerelme. (*Abrándok, 1908*) Ez időtől kezdve, úgy tűnik, Krúdy figyelme ismét a főváros felé fordult. Tíz esztendő alatt maga is budapestivé vált; másodszer is felfedezte magának a várost. Évtizednyi hányattatás után ugyanazzal szembesült, amit a múlt század utolsó éveiben egyszer már megfigyelt, hogy a könyvekből és hallomásból ismert város időközben milliós metropolisszá fejlődött. Akkor, *Az aranybánya* első oldalán az írta, hogy „ósvi a húsz év előtti ember, ósvi a ma született csecsemőhöz képest a tegnap megszületett. Aki átalussza a mai napot – ki tudja, nem dörzsöli-e csudálkozva szemét, ha holnap felébred? A tegnappal elmerült egy egész ismerős, nagy világ, és helyébe új támadt, mintha álom volna ez.” A kilencszázas évek végén Krúdy fokozottan éli át mindezt. Képzeletben hiába menekül a Nyírségbe vagy a Felvidékre, valójában Budapestben él, és így annak változásai fölött nem tud szemet hunyni. Az évtized végétől, már nem is akar. Nincs más választása. A Krúdy-féle „én Budapestem” első figyelemre méltó hajtásai – mint láttuk, a gyökerek a századforduló éveiben keresendőek, – ezekben az esztendőkből tűnnek fel a fővárosi lapok hasábjain. Ekkoriban válik általánossá Budapest-szemléletében a nosztalgia, a vágy egy lassan eltűnő, jobbnak érzett világ után. Mintha dokumentálná, mintha emléket akarna állítani neki, hogy ne felejtődhessen el. Ennek a világnak valamikor, nem is oly régen, még léteznie kellett, hiszen élnek még „korszerűtlen” emberek, akik azokra az időkre emlékeztetik. Ahogy egyre jobban megismeri a fővárost, ahogy nő a különbség a mindenkori jelen kiábrándító valósága és az ifjúság emlékei között, a régi Budapest, illetve a jelen múltat idéző negyedei egyre inkább azt a szerepet töltik be írásaiban, mint az előző években a Nyírség és a Felvidék. Krúdy Gyula budapesti történeteinek legfőbb jellegzetességei ekkor körvonalazódnak: valóságosak a díszletek, az emberek, és gyakran valóságosak a leírt események is. Mindez azonban, sajtósági Krúdy-recept szerint, keverve jelenik meg az olvasók előtt. Az író-publicista Krúdy Gyula mindig azt ragadja meg a letűnt világ rekvizitumai közül, ami hangulatának leginkább megfelel. Nem a történetíró objektivitásával figyeli az eseményeket, még csak nem is az emlékiratain dolgozik. Inkább „önéletrírás”, amit Krúdy csinál, amelynek a szubjektivitás eredendő műfaji feltétele.

A Pesttől – miként írja: még Kamcsatkánál is messzebb lévő – Buda szinte egzotikus vidéknek tűnik írásai alapján, ahol a régi világ konzerválódott részei még fellelhetők. Csak tudni kell, hogy hol keresse az érdeklődő. „Néhány esztendő előtt egy nyáron elhatároztam, hogy nem távozom el messzire a fővárostól, és valahol a közelben

keresek alkalmas nyári lakást. Hosszas megfontolás után abban állapodtam meg, hogy Budára költözöm a nyári hónapokra, mert hiszen akkor legközelebb leszek Pesthez. Képzetelemben feltűnedeztek a zegzugos, régi utcácskák, amelyek levendulaszagúak, a harmonikaszótól hangos kiskocsmák és a holdsugaras nyári éjjelek, amelyek ifjúkoromban szívdobogással és nyári színésznővel voltak összefüggésben. Vajon Bazsalikom Jolánka énekel-e még a Rip van Winkle-ben a színkörben, és a Kapás-csárdában a szép halászné főzi-e a halat? Aztán azok a régi házak a Tabánban, amelyeknek zsenillia függönyös ablakai mögött varrógép pörgött, de néha meglebbent a függöny, és a varrógép akkor elhallgatott: a függöny szegletében szemérmatosan tűnt fel egy-egy kék vagy barna szempár... Amelyre másnap, harmadnap vagy talán még később is vissza-visszagondoltam.” (Az utolsó magyar író, 1909) Az itt leírtak, különösen a korszak népszerű operettjének címe, minduntalan *Az aranybánya* fentiekben idézett bevezető gondolatait juttatják eszembe. Rip van Winkle sokszor emlegetett irodalmi alak a századelőn; Irwing Washington 1819-ben megjelent elbeszéléskötetének hőse, aki egy emberöltőn át tartó álmom után tér vissza az életbe. Rip idővel a megváltozott viszonyok között helyét nem lelő ember jelképe lett. Krúdy a kilencszázás évek végétől egyre inkább azonosul vele. Mind gyakrabban emlegeti írásaiban, különösen azokban, amelyekben a régi Budapest értékeinek pusztulása miatt kesereg.

Krúdy 1910-től szembetűnő gyakorisággal vallja magát budapestinek. Úgy tűnik, végképp elszakadt a vidéktől; a Nyírség most már a boldog gyermekkor emléke. Több mint egy évtized alatt alaposan megismerte a fővárost, maga is tanúja rohamos fejlődésének. Figyelemre méltó, hogy Krúdy 1910-ben milyen szeretettel beszél Budapestről, szinte a lokálpatrióta hangján. Az efféle megnyilvánulások szépirodalmi munkáiban is sokasodnak. A következő esztendőől Buda mind gyakoribb színhelye a Szindbád-történeteknek. Szindbádot hol „egy szoknyafodrocska csalogatta” Budára (*Szindbád útja a halálnál*, 1911), hol meg a vágy, hogy „megkísérli H. Galamb Irmát ismét meghódítani, és átvenni azt a csókot, amelyhez joga volt a múltból”. (*A régi hang*, 1911) A balparti városrész, girbe-gurba utcáival, ódon házaival, hangulatos kocsmáival máskor pedig mintha a menedéket jelentené Szindbád számára, a „Bakony”-t, ahol el lehet bújni Pest nyüzsgése elől. Ahová Majmunkával lehet kirándulni. „Mire kitavaszodik – olvasható a *Szindbád álma* című novellában –, egy szép, napfényes délután elemőzsiát pakolunk kosárba, és a budai hegyek közé megyünk. Lóvasúttal megyünk át a Dunán, és a híd majd zörög, dübörög. A kocsis túlköl, és egy vidéki házaspár ül velünk szemben, akik mindig azt kérdezik, hogy messze van még a Császárfürdő? A lovacskák futnak, és a kerekék jókedvűen gurulnak a síneken. A Széna téren gyerekek labdázhatnak, és egy földbe épített kiskocsmában a harmonika szól. De mi nem itt szállunk le, hanem továbbmegyünk, a kocsis megint túlköl, és a vidéki házaspár a Császárfürdőről kérdezősködik. A budai hegyek felől már szagos levegő áramlik a kocsi belsejébe, és úgy ülünk egymás mellett, mint egy boldog, nagyon boldog házaspár.”

A következő esztendőekben Krúdy jellegzetes figurákkal népesíti be írásaiban Budapestet. Általános vélemény szerint többségüket létező alakokról mintázta az író. Olyan emberekről, akikkel éjszakázásai során találkozott, és olyan már nem élő, legendásokról, akiket az előzőek még ismertek. Előbb Petőfi Zoltánról ír történeteket, aztán Szemere Miklósról, aki Alvinczy Eduárdként jelenik meg novelláiban és regényeiben. De feltűnik az alkoholista Csurli úr is, és Lujza, aki „fiatal éveiben szentkép volt a fővárosban”, Kamill, aki a temetőben találkozik szerelmeivel, az Aranykéz ut-

cai bakter, aki elszokott az alvástól, mert annak idején mindig ő kísérte haza a Csigából Vörösmartyt, Nagybotos Viola, a nők bálványa, Visztula Bella, aki „egykor olyan járvány volt a fővárosban, mint a himlő” meg Janicsék úr, a múkincsgyűjtő. Mint egy élő panoptikum. Krúdy ekként akarja láttatni novelláiban a jelen és a régmúlt Budapestjének tipikus embereit. Vonzódik ezekhez a különös alakokhoz, főként azokhoz, akik a régi Budapestre emlékeztetik. De hát – mint néhány esztendő múltán majd megjegyzi – „Pesten szeretik a furcsa, rejtelmes embereket”. (Vozáry, 1916)

Az első Szindbád-regény, a *Francia kastély* 1912-ben jelent meg. Előbb a Felvidéken játszódik a történet, majd a hajós Budapestre utazik egy színésznővel. Ott aztán „Georgina és Szindbád bejárták mindazon helyeket, ahol a szerelmesek Pesten és Budán elbújni szoktak.” Szindbád nagyon jól ismeri ezeket, mondja az elbeszélő, hiszen „fiatalember korában sokat mászkált Budán. Amíg a pesti ember szerelmes, száz eset közül kilencven esetben Budát keresi föl szerelmi életének helyes lebonyolításához. Buda a pesti szerelmesek búvóhelye. Az ottani kis cukrászdák, apró, furcsa kávéházak, rejtett kocsmák halaikkal és görbeburba utcák ócska házaikkal, úgy látszik mind atyafiságot tartanak a szerelemmel. A budai korzó gesztenyefái alatt hány dermedt szív dobogott már melegen, és a padokon leülni szerelmes szívvel és hölgygel, bizony nem utolsó mulatság”. Georgina, Szindbád sajnálatára, nincs egyedül. Állandó kísérője egy öregasszony, aki szerint „pénz nélkül nem ér semmit a fővárosi élet”.

Pénz és szerelem. E kettő szétbogozhatatlan összefonódása fontos szerepet játszik Krúdy Gyula talán legismertebb Budapest-regényében is. *A vörös postakocsi* egy megcsömörlött, rosszkedvű ember munkája. Krúdy házassága 1913-ra már végképp tönkrement. Szállodákban – a Meteorban, később az Astoriában – lakik, anyagi gondjai vannak. Talán ezek is szerepet játszhattak abban, hogy a regényben annyi számító nő szerepel, akik örömmel adják magukat az „élet királyá”-nak, a dúsgazdag Alvinczy Eduárdnak, míg a szegény, reménytelenül szerelmes Rezeda Kázmér öngyilkosságot kísérel meg. Krúdy azt írja a bevezetőben, hogy *A vörös postakocsi* története „abban a nagyvárosban játszódik, ahol szeretni és dalolni csupán az alantas néposztályban szokás. A szerelem, amelyről egykor Petrarca zengett, városunkban nem szokásos. A kis garniz szállodák, kapualatti szobák és találkánházak körülbelül lebonyolítják a szerelmi forgalmat a városban, azonkívül meglepetésnek számít minden egyéb szerelmi jelenség. »Csodálom, hogyan nőülhetnek meg a férfiak, mikor én vagyok az egyetlen tisztességes nő Budapesten« – mondotta egyszer éjszakai kihallgatáson egy még elég csinos és kívánatos, de a szerelemtől visszavonult asszonyság, akinek éppen az volt a mestersége, hogy szerelmet vessen és arasson. Budapesten úgy nézett végig, mint a birtokán (...)”

A bevezetőben Le Sage regényét, *A sánta ördögöt* is említi az író. Nem véletlenül. „Hiszen, ahogy a Le Sage-regény ördöge emeli fel a házak tetőit, hogy meztelenül táruuljanak fel a rejtőzködő életek, úgy akarja Krúdy elénk tárni a pesti ember-vásár láthatatlan képeit is – állapítja meg Czére Béla. – A pesti vásár forgatagában meztelenre akarja vetkőztetni az urakat és a hölgyeket, s a leleplezés naturalista szándékát csak erősíti a másik, ellenpontosító érzés, amely fölött a puskinsi romantikus szerelem csillaga ragyog.” (Czére Béla: *Krúdy Gyula*. Bp., 1987. 78.) A regény csakugyan felfogható Budapest vádirataként is; *A vörös postakocsi*ban helyenként a Krúdy által tisztelt Kóbor Tamás munkáiban található megállapítások olvashatók. (Elgondolkodtat, hogy a *Hammupipőke őnagysága* és a *Ki a ghettóból* című Kóbor-regények 1911-ben jelentek meg, az *Aranyhajú Rózsika* pedig a következő esztendőben.) A nihilista Bonifác Béla például

így figyelmezteti egyik rajongóját Krúdy Gyula regényében: „Nem megmondtam, hogy óvakodjék Pesttől? Ez nagyon romlott hely. Elcsábítják az asszonyokat. (...) Maradt volna otthon, nagyságos asszony, Pest feketére fest.” Hiába, a főváros, mint valami óriási lámpa, vonzza-csalogatja a fényre vágyókat. „Mikor Pestre jöttünk – panasolja az ábrándos Szilvia –, azt hittük, hogy most következik a nagyszerű, mulatságos, nagyvilági élet. Én legalább titkon mindig azt hittem, hogy valami rendkívüli dolog fog történni, ha én, a nem mindennapi, szép, tehetséges, okos és jó teremtés Pesten megtelepedem. Aztán semmi sem történik. Egyik nap múlik a másik után.” Amit pedig egy másik, kétes hírű nő, Estella mond, akár vádbeszédként is olvasható: „A férfiak mind azért dolgoznak, lopnak, csálnak, rabolnak, kártyáznak ebben a városban, hogy a ringyóknak új tavaszi kalapjuk legyen. A férfiak a Dunába ugranak, fejbe lövöldözik magukat, börtönt viselnek a nőkért Pesten, és szegényeknek sejtelmük sincs arról, hogy az imádott hölgy Steinné konyháján lesi alkonyattal a firhang mögül, hogy felbotorkál a lépcsőkön egy részeg német, vagy egy golyvás fiákeres, aki pénzt nyert az alagi lóversenyen, a kártyaházak krupiéi, akik még selyemharisnyára valót ajándékozhatnak... *Az egész Pest egy nagy nyilvánosház (...)*” (A kiemelés tőlem. S. G.) Minden bizonnyal ezekre gondolhatott Krúdy, amikor a bevezetőben így kiáltott fel: „Pesti regény! Mit lehet írni Pestről? Ordináré passzió, mint az állatkínzás.”

Ez a pesti regény, ez a „közönséges szórakozás” Krúdy Gyula első komoly irodalmi és anyagi sikerét hozta 1913-ban. (Igaz, az utóbbiban az is jelentős szerepet játszott, hogy valaki elterjesztette: az akkoriban meggyilkolt Mágnás Elza történetét írta meg legújabb művében az író.) Jelentős kritikai visszhangot keltett a könyv. A bírálatok némelyike, mint például Adyé, minden elismerése mellett azt veti Krúdy szemére, hogy a célt, vagyis, hogy olyan regényt ír, amely Budapestet tükrözi, nem sikerült maradéktalanul megvalósítania. A rendkívül erőteljes mozaikok nem állnak össze egységes képpé. Viszont Czére Bélának is igaza lehet, amikor azt állítja, hogy „a regény újszerűségét éppen a századvég Budapestjét bemutató fejezetek jelentették elsősorban. A Feld Zsigmond-féle Városligeti Színkör színésznőiről és a körülöttük rajzó újságírókról, Somossy Károly huszárruhás »hölgyregimentjéről«, az Orfeumról, ahol a legszebb táncosnő, Carola Cecília tette fel fekete harisnyás lábát a márványsztalpra, a pesti lóversenyek kalandorairól és előkelőségeiről, és a kor irodalmi életének jellegzetes figuráiról színes képet rajzol *A vörös postakocsi* – igaz, már-már egy dokumentumregény aprólékosságával”. (Czére Béla i. m. 83–84.)

II. A világháború alatt, avagy Isten büntetése Pest-Ninive felett

Krúdy kiábrándultsága csak fokozódik a világháború alatt. „Budapest, a város, amely a Balkán erkölceit, Párizs desszillált romlottságát és a korzó férfilátogatóiban az ellenséges szigetország simára beretvált eleganciáját egyesítette magában egykoron, a mostani időben mintha megtalálná végre magát – írja keserűen, ugyancsak a *Magyarországban* 1914 végén. – Hazánk fővárosa és lakossága con amore mutogatja ragyavert és sebhelyes ábrázatát, eddig sohasem látott nőket és férfiakat hozott divatba, macskaléptekkel jár a jövedelemben szűkölködő métrész, és a foglalkozás nélküli fiatal férfiak ordináré röheje kíséri a gyászruhás nőt az Erzsébet körúton – míg másfelől szomorú sebesült katonák ballagnak nagy számmal görbe pálcaikkal, és csodálkozva néznek szét

a városon, hol a földkerekség legszemtelenebb férfiai és női talán még a világháborút sem veszik komolyan. (...) A pesti szemét, amely undorítóvá tette ennek a városnak a felszínét, amiért nem lehetett estve a nagykörúton végigmenni, amiért a pesti férfiak meg szokták vetni egymást, amiért ordináré és aljas volt ennek a városnak az állandó hangulata, beszélgetése, gondolkozása és diszkántja, amiért a kávéházakban döntötték el a haza sorsát, és a hírlapíró biliárd- vagy kártyaasztal mellett növekedett: a pesti szemét most kedvére végighempereg a városon. (...) Évek óta járkalok Budapesten azzal a gondolattal, hogy hová tűnnek a rendes emberek lámpagyújtáskor vagy késői délután, akik munkával, szorgalommal és kötelességteljesítésben töltik nappalukat? Esténként mintha kinyitnák Promontor felé a nagy szellőztetőkészüléket: a gond, a komolyság, az élet tiszteletre méltó felfogása és az emberiség szeretete elszáll Budapestről.” (*Téli bál, 1914*) A közvetlenül a háború előtt írtakból látható, hogy Krúdy kiábrándulásának nem a háború az eredendő oka. Budapest társadalmát, amely pénzcsergésre járja haláltáncát, összességében már akkor is romlottnak tartotta. A világháború igazolta korábbi dühét, és csak tovább fokozta keserűségét. (Az „ordináré” jelző mind gyakrabban bukkan fel írásaiban.) Mind jobban erősödik Krúdyban az az érzés, hogy a békebeli világgal együtt olyan értékek tűntek el, amelyekért annak idején érdemes volt élni Budapesten. „Hajdan, a háború előtt – emlékezik ugyancsak a *Téli bálban* –, ha nehéz borokkal volt megrakva az asztal, az ember tán még hitelt adhatott egy-két szívből jövő kacagásnak a városban, a messzi szigettengerek termékének jószagú füstkarikáin át tán lehetett úgy nézni a helybeli dolgokat, hogy itt az emberek jókedvű, szegény gyermekek, akik annak örvendeznek, hogy holnap télikabátot kapnak a jótékony előjáráságon: mostanában azonban bizony minden erőlködés hiába való Budapesten, észintén, becsületesen, a ma született gyermek természetességével ordináré mindenki (...)”

Krúdy Budapest-szemlélete megváltozott. Nem először azóta, hogy fővárosi lakos lett. A kilencszázas évek végétől szembetűnően megszaporodnak azon írásai, amelyekben a jelen értékszegénységével a milleneumi időket állítja szemben. A háború morális következményei aztán annyira bosszantják és elkésérik, hogy egyre-másra fedezi fel a közvetlenül a háború előtti, akkoriban persze rossznak érzett világ értékeit. „Az ember úgy van teremtvé – írta a háború utolsó esztendejében –, hogy a bajt akkor felejt, ha nagyobb bajba keveredett”. (*A gyermek és a hiéna, 1918*) A felnőtt Krúdy Gyula számára, úgy tűnik, a jelen mindig kiábrándító, a múlt ellenben olyan elsüllyedt sziget, ahol még érdemes volt élni. Mintha háttal menne előre. A jelent ezáltal mindig múltandóságában látja, sokkal kiábrándítóbbnak, mint a mindinkább ködbevesző, legendává váló múltat. És ez, a forradalmak fél esztendeje kivételével, mindvégig így marad.

Amikor Bányai Elemér, azaz Zuboly, a főváros történetének mindenki által szeretett krónikása elesett a fronton, sokakhoz, például Ady Endréhez hasonlóan, Krúdy is arra döbben rá, hogy a régi, még általa is ismert legendás alakok sorban tűnnek el Budapestről. Helyettük mások, titokzatos, idegen emberek jönnek. „Este vagy nappal megyek az utcán – kesereg a háború harmadik esztendejében –, csodálkozva nézem a főváros megváltozott arculatát. Mintha mind eltűntek volna régi emberek. Új női arcok jelentkeznek a régi, megkopottak helyett. Kik lepik el oly erőszakosan a közúti alkalmatosságokat: kik nyüzsgönek az éttermekben, hotelokban, színházakban; kik foglalták el a régi pestiek helyét mindenütt a városban, a korzón és boltokban, neveltségben és lármában, fényűzésben és mohó élnivágásban? Csupa idegenek, ismeretlenek, akik valamely rejtélyes ok miatt valahol útra keltek, mint a sáskák, és sűrű em-

berrajként zümmögve útba ejtik egy napra vagy egy hétre vagy tíz esztendőre Budapestet.” Korábban, Krúdy így emlékezik a békeévekre, mindenkit ismert a fővárosban, aki csak számít. De most? „Itt senki sem tudja a másíkról, honnan jött, és hová megy. Mennek, megbabonázottan vándorolnak, mintha már senki sem lenné meg helyét a háborúban. Ebben az új emberforgatagban aztán végképp nyoma veszett az utolsó pesti lumpnak.” (*A lumpokról, 1916*)

Krúdy ebben a borongós hangulatban írta az *Aranykéz utcai szép napok* történeteit a háború első két esztendejében. Azokban a régi, szép időkben játszódnak ezek a történetek, amelyekben cseppet sem volt könnyebb élni, viszont kiismerhetőbbek, és így valamivel boldogabbak voltak a jelennél. Az annak idején irodalommal foglalkozók „voltak az írók – a régiek – manapság semmit nem tudunk. (...) Ha én leírnám, hogy én mit éltem és éreztem, és körülöttem éreztek: talán egy toronyba zárának” – olvasható a kötet 1916 elején írt, kiábrándultságot sugalló *Előhangjában*. Ábránd és valóság finoman ötvözött kettőssége jellemzi ezen elbeszéléseket. A megidézett múlt mögött úgy sejlik fel minduntalan a kiábrándító jelen keserűsége, mint szikrázó nyári verőfényben a látóhatár gyanús tintakékje. E történetek írása idején Krúdy ismét gyakran emlegeti az évtizedes álomból ébredő, és az új világban helyét nem találó Rip van Winkle-t. A kötet megjelenését követően a Magyarországon tárcát is közöl róla, amelyet azzal zár, hogy „én Rip helyében: visszamennék aludni a hegyekbe”. (*Rip, 1916*) Ez természetesen nem volt lehetséges, de talán e vágynak is szerepe lehetett abban, hogy Krúdy 1918 őszén éppen a Margitszigetre költözött.

Aki Krúdy ez idő tájt született írásai közül csupán a szépirodalmi műveit olvassa, meglepődve tapasztalhatja, hogy milyen kevés foglalkozik *kora* Budapestjével. Néhány rövid utaláson kívül alig-alig bukkan fel ezekben a jelen. Az emlékezés válik uralkodóvá e művekben. Mintha Rip van Winkle, hogy ne kelljen tudomást vennie a kiábrándító valóságról, abba a már nem létező világba menekülne, amelyben ősei éltek, és amelynek még maga is részese lehetett. Ez az emlékezés azonban nem felhőtlen; a múlt kéklő egét időről időre elsötétíti a jelen sötét árnya. A régi szép időkön való merengés legtöbbször a veszteség érzetét is felfokozza az emlékezőben. Az 1917-ben írt *Bukfenc* története például abban az időben játszódik, amikor „még nem volt háború, tehát gyönyörű fogatok közlekedtek, mintha csupa gazdag ember lakna a városban; az öregebb fiakerosok oly tekintélyes urak, mint manapság a bankigazgatók, a fiatal kocsisok megannyi nőhódító gavallérok, akik nem egy kiváló pesti bárónő kegyével dicsekedhettek; magánfogatokon csak az urak jártak, akik barátnőt tartottak. Esténként olyan volt Pest, mint kis Páris vagy Bukarest.” A leírás nyilvánvaló túlzásai a jelen sivárságát érzékeltetik az elmúlt idők gazdagságával szemben.

Sokkal nyilvánvalóbban fogalmazódik meg mindez abban a néhány elbeszélésben, amelyek a jelen Budapestjén játszódnak. Az egyiknek egy műgyűjtő, Verbénai a hőse. A házából egyre többet kimozduló Verbénai keserűen tapasztalja, hogy a háború okozta változások hogyan tüntetik el Budapest egykori értékeit. A régi embereket hiába keresi, a toladó újakat pedig mind jobban gyűlöli, különösen a hadimilliomosokat. Alig várja, hogy a házába zárkozhasson, ebbe a darabka régi világba, ahol a „boldogabb világból” való festményeit nézegetheti, ahol eredeti Thackeray-kiadást lapozgathat, vagy első kiadású Petőfit, ha ahhoz támad kedve. A valóság elől azonban ő sem tud elbújni. „Amint a nyomor és nélkülözés erősebb hangokat hallatott a városban, hogy jól elzárt lakásán is meg lehetett hallani, Verbénai elhatározta, hogy többet forgolódik az

utcákon, hadd lássa saját szemeivel Isten büntetését Pest-Ninive felett.” Kezdeti kárörömét azonban rövidesen a félelem váltja fel az emberek viselkedése láttán. Úgy érzi, ha a múltból minden eltűnik, neki, aki része annak, szintén pusztulnia kell. Verbénai azonban élni akar, ezért a változások okozójának, a háborúnak a végét kezdi várni egyre türelmetlenebbül. Tehetetlennek érzi magát. Aztán egy nap, amikor azért nem tudja felakasztani a falra a padlásról lehozott régi képeket, mert már szöveget sem kapni Budapesten, döntő elhatározásra szánja el magát. „Egy terv motozott már régen a fejében, amelytől a mai napig idegenkedett. Tudta, hogy a műtárgyak, képek ára hallatlan mértékben emelkedett a háború alatt. Eladja a képeit borsos áron a hadimilliomosoknak. És a befolyó pénzen – békét vesz. Hadikölcsönt jegyez, a háborúnak adja vagyonát – a háború ellen.” (*Verbénai, vagy egy pesti polgár megtérése, 1917*) Az elbeszélésben, mely a legszebb Krúdy-írások egyike, tehát egy korszerűtlen, a múlt után vágyakozó öregember veszi fel a küzdelmet a jellel, a jövő érdekében. Kétségbeesett elhatározása egyszerre hősi, komikus és szánalomra méltó. Úgy érzi, még vannak lehetőségei, még élni akar. Jelképes, hogy a modern Budapestet egy korszerűtlen ember akarja megmenteni azáltal, hogy eladja a boldog időköt mind inkább egyedül idéző, féltve őrzött festményeit. Hogy a téma mennyire foglalkoztathatta az író, a *Bukfenc* című regénye is jelzi, amelynek egyik hőse, egy „boldogtalan úriember”, Don Kihóte néven mutatkozik be.

Krúdy ez idő tájt született szépirodalmi művei között tehát kevés a jelen Budapestjével foglalkozó írás, és csupán elvétve akad olyan jelkép-értékű alkotás, mint Verbénai története. Az író-Krúdy inkább a múltban keres látomásos-lírai regényeinek színhelyét, legyen az a Nyírség, a Felvidék vagy főváros. A hírlapíró azonban élénken reagál mindenre, ami kora Magyarországn történik. Ha menekül is, amikor regényeinek és elbeszéléseinek történeteiri törri a fejét, ha álmokról, vágyakról és kényszerképzetekről is van bennük szó, a józan realista objektivitásával szólal meg újságcikkeiben. Figyelme középpontjában természetesen Budapest áll. „Egy marék hamu sem maradt a háború előtti életünkben – írja ekkoriban –, mindenünk semmivé lett, amit eddig vagyonnak és értéknek hittünk.” (*Bajlóslatú nap a kalendáriumban, 1917*) „Amint nem tudtuk abban az emlékezetes augusztusban a jövődöt – hisz felakasztottuk volna inkább magunkat, mint e kort átéljük –, úgy áll előttünk a holnap saisi fátylában.” (*Tíz napig vakáció, 1917*) Minden bizonnyal az író Krúdy Gyula témaválasztását és ábrázolásmódját is magyarázza, amit a hírlapíró mond: „Néhanapján úgy látom az életet, mint valami régi utazás elfelejtett, olykor visszatérő emlékét.” (*Tilos, 1918*)

E kifordult világban az emberek is kivetkőztek önmagukból. A hétpróbás gazember lett az ideál a „tehetségtelen” Budapesten, ahol „annak van igaza, akinek pénze van, még ha tömlöcben ült is érte. A rongyos katonának nincs pénze, ellenben a betörő, amíg le nem fülelik, jó pasas lehet a városban.” (*Mack Benno, a gentleman betörő, 1917*) Ebben az időben a „tehetségtelen” jelzöt ugyanolyan előszeretettel használja a neki nem tetsző fővárosi jelenségeket bíráló Krúdy, mint a háború előtti években az „ordinárét”-t. Leginkább az emberek magukba zárkózása bántja. „Ez a korszak szülte a lezárt ajkú, befelé fordított tekintetű, fal mellet osonó és négy fal között tépelődő magányosokat – kesereg a Magyarország egyik tárcájában. – Csak egy közömbös tekintetet kell vetni a városra, hogy észrevegyük, mennyien hiányzanak a régi baráti arcok közül, amelyekkel azelőtt sem igen társalogtunk, csak megszoktuk, a messziről megszerettük őket. Hová lett sok kedves nő, bizalomgerjesztő férfi, pesti figura, akit úgy

ismertünk, mint a régi Pesten a belvárosi patríciusokat? A házak némák, a függönyök leeresztve, a lakócédulákon ismeretlen bevándoroltak nevei (...)” (*A magányosok, 1918*) Nincs ember, Krúdy szerint, aki megakadályozhatná Pest-Ninive pusztulását.

A fentiek alapján érthető, hogy Krúdy miért üdvözölte a forradalmat, és miért látta Károlyi Mihályban a megmentőt. Érthető, de még így is szokatlan azon tárcáinak a hangneme, amelyet az elkövetkező fél esztendőben megjelentetett. Szokatlan, mert – *reménykedő*. A múltba néző, a jelen sivárságán kesergő Krúdy először bizakodó csaknem húsz év óta. Mint Verbénai lett volna, ha kiderül, hogy sikerült megvennie a békét. A többséghez hasonlóan Krúdynak is elege van a háborúból, a pusztulásból, a reménytelenségből. És elege Budapestből, amely önmaga paródiája, mint egy romlatlan bakfist alakító, kifestett-parókás, kiégett, vén kokott. Ideje már megválni tőle, nem kár érte, szenvedéseiről saját maga tehet. Nincs miért sajnálni. Krúdy, aki nem is oly régen még amiatt panaszkodott, hogy „a gyalogjárónak nincs igaza”, mindezt legkifejezőbbben *A gyalogúton* című cikkében fogalmazta meg a Magyarország hasábjain 1919 áprilisában. „Mit sajnáljak a tegnapi életemből?” – ezzel a tipikus Krúdy-kérdéssel indul az írás. A válasz ezúttal az, hogy: semmit. Minden, ami volt, még a régi főváros is, egy elmúlt, zűrzavaros időszak lomtárba való rekvizituma. „Miért sajnálnám a tegnapi Pestet – kérdezi cikke végén a szerző –, a zsebmetsző, sajtuszagú, ocsmány Pestet, minden érdemes fiához perfid, bűneiben a kivégzésre megérett régi Magyarországot – amikor csak amolyan mostohagyermek voltam itt?”

Krúdy Gyula 1919 tavaszán az életre szavaz, vagyis bízik a jövőben: *reménykedik*. Érthető, márcsak azért is, mert magánéletében is biztató változások történtek. Ismét ifjú férj, második felesége gyermeket vár. Kislánya születése idején írta egyik legszebb regényét, az *Asszonyágok díját*, melyben Krúdy „a látomásos-lírai szerkezetet ötvözi a realista kompozícióval”. (*Czére Béla i. m. 155.*) Hőse, egy régi világból való temetésrendező – akinek eddig többnyire csak halottakkal volt dolga – elindul az Életbe az Álom hívását követve. Útja a megesett fiatal lányig, illetve a szüléskor meghalt anya gyermekeig, a pokoljáráshoz hasonló. A sokszálon futó, idősíkokat váltogató regényben haláltáncszerűen kerengenek egymás körül a szereplők Budapesten. A főváros a prostitúció melegágya – ezt Krúdy már *A vörös postakocsiban* is hangoztatta, és azóta számtalanszor. „Szemét és drágakő, rongy és bíbor hentergett a pesti utcán – olvasható, mint egy vádirat a regényben –, hintójában királynő módján ült a kokott, a háztulajdonosné terpeszkedett a batár parázna párnáin, míg a heptikás varróleány, setét szobáknak elátkozott ifjú mosónője, lépcsőházban született, kutyaólak lakói, cselédek, munkásnők, szerencsétlen rongyosok magzatokat hordtak szívük alatt, akikről senki sem tudhatta előre, hogy püspökök vagy rablógyilkosok lesznek egykor. Olcsó esti órák Pesten! Vajúdik a hamu szemű gond, az ütőér lüktetésével ömlő szerelemfáltás, a megaláztatás kis házikóiba, a magányba búvik, a harag és a gyűlölet párolog, mint a nyers hús, a megbántás fogát szívja, és a bosszú hullákból piramisokat állít a képzelet vásznán. Míg a cédaság átlátszó szoknyában jár-kelel, és térdeit vígan mutogatja.”

Ez a ráolvasásszerű rész csupán néhány kiragadott mondat abból a vízióhoz hasonló zsúfolt-fülledt leírásból, amelyben az elbeszélő azt kívánja érzékeltetni, hogy az Életbe induló temetésrendező mit látott Budapestből a hullaháztól a prostituáltak utcájáig, ahol ismételen felakasztotta magát valaki. (Ez az a világ, amelyet a regény írása idején az író pusztulásra érettnak érzett.) Míg a tisztas temetésrendező a lovaskocsi bakján ülve, mintegy felülről nézve tekint szét a karneváli forgatagon, addig a megesett

lány, a mentőkocsiban fekvve, alulról szemléli ugyanazt a bordélytól a kórházig vezető úton: „A mentőkocsi ablakából hallani egyet-mást a városi élet zajgásából. Aki jól ismeri a fővárost, az a mentőkocsiban fekvve is körülbelül megítélheti, hogy mely részében Pestnek gurulnak vele a kerekek. Ívlámpák fehérlenek, a kerekek fakockákon táncolnak, csevegés, lárma, rikoltás hangzik, mint a majmok szigetén: ez az Andrássy út este. Automobil zúg, és oly kihívó hangot ad, mint akár ízléstelen tulajdonosa. Bukdácsol az omnibusz, mint Paul de Kock regényeiben, s ugyanazok a vidám masamódkisasszonyok, boltilányok, kereskedősegédek utaznak rajta a liget irányába, akiknek vászonyszoknyájáról, tréfairól, elmésségéről, szeretkezéséről annyi könyvet írt a pajkos regényíró. Tarkabarka emberek olyan hetykén üldögélnek a vágató bérkocsiban, mintha csak az volna a szórakozásuk, hogy lenézzék a gyalogjárókat. A régi Andrássy út iparlovagjai, kokottjai megöregedve és göthösen üldögélnek a padokon, és gondolkodnak azon, hogy milyen más volt minden az Andrássy úton az ő idejükben.” A mentőkocsi végigszáguld az Üllői úton egészen a Bakáts téri kórházig. Ott aztán Natália meghal a szülőágyon, az újszülött kislányt pedig az önmagára és életcéljára találó temetés-rendező fogadja örökbe.

Krúdy, ha nem is optimista, de reménykedik.

Nem sokáig.

III. A világháború után, avagy ez a szíves város egyszerre olyan szívtelen lett

Krúdy Gyula 1919 őszétől a margitszigeti magányban keres menedéket. Az új esztendőig viszonylag keveset publikál. Csalódott, kiábrándult és reménytelen, nehezen viseli a személyét ért támadásokat.

A következő évtől aztán fokozatosan visszatér a közéletbe. A hírlapokban közölt írásaiban éppen olyan keserűen nyilatkozik Budapestről, mint korábban, a háború évei alatt. 1920 májusában tárcát jelentet meg a Magyarországon a kocsikról, amelyek „a legjobban mutatják, *mily siralomra méltó öreg koldusok lettünk a boldog múlt század óta.* A pesti fiáker, amely híresség dolgában már megközelítette bécsi kollégáját: úgy zörög, ingadozik, farol, mintha csontvázakat szállítana egyik temetőből a másikba, amely csontvázaknak többé semmi sem fáj. Temetésre se jártak a régi pestiek a mai kétfogatún.” (*A régi kocsihoz.* A kiemelés tőlem. S. G.) Az egykori Monarchia éveinek aranykora, amelyeket oly lelkesen búcsúztatott közvetlenül a háború után, a „boldog békeidők” magánmitológiája már formálódik írásaiban. A millenniumi, illetve az azt megelőző évekre Krúdy már a háború idején is többnyire nosztalgiával gondolt vissza, a húszas évektől azonban egyre inkább az *egész* Ferenc József-i korszakot tekintette a „régii szép időknek”. Azok sem voltak hibátlan, felhőtlenül boldog évtizedei a magyar történelemnek, de akkoriban még áttekinthetőbb volt az élet, mert léteztek írott megíratlan illem- és játékszabályok. A háború éveitől azonban, Krúdy szerint, minden megváltozott. Ugyan „Pest sohase volt kedves város – írja ekkoriban. – De kívánatos, mint a vérbelű, fehérmájú menyecske, akinek csintalanságairól mindenki beszél, mégis boldogan kezét csókolnak a férfiak. Mindig azok szidták a legalaposabban Pestet, akik Budára még házasodni se jártak, s ha néhány napig távol voltak városuktól, gyötrelmes vágyat éreztek.” (*Nemzetgyűlési divat, 1920*)

Krúdyt leginkább az keseríti el a húszas évek elejének Budapestjén, hogy semmit sem tanult a város. Hogy a véget ért farsang utáni másnaposságot nem a nekibuzdulás, hanem a letargia követte. Verbénai, a képeit a békéért eladó műgyűjtő nézhetett volna így végig a pusztulástól megmentett „Pest-Ninivén”, amely nem érdemelte meg az ön-feláldozást. És kedvenc alakja, a hosszú álomból felébredő Rip van Winkle, aki inkább aludna tovább, ha már nem mehet vissza abba a cseppet sem jobb, de legalább nem ilyen reménytelen régi világba. „Néha szeretnék látni egy tekintetet a múltból – kesereg Krúdy –, kihívó, megvető, fölényes pesti szemet, de hiába járom be a várost, a hídtól a hidig, az elbizakodottság legfeljebb durvasággá fajult, a régi fölény vallásgyűlöletté, a zsebmetszői alattomoság erőszakká. Ez a város elveszítette a régi szemét, amelyen át magáénak, legsajátabb tulajdonának látta az egész világot, az élet legmagasabb bölcsességét, a vakmerő trapézmutatványt, a róka ravaszdi gödrét, a nők esendőségét, a pénz hűtelenségét, a boldogulás titkát.” (*Bús szemek városa, 1922*)

Krúdy Gyula életében, írásai alapján, 1922 volt leginkább a reménytelenség éve. „Ha majd egyszer írni lehet a mai korszakról – írja azon év karácsonya után a Reggel című lapban –, megállapítja egy kései bogarász, hogy a magyar íróknak ezekben az esztendőkbén volt legkopottabb a kabátja, legrongyosabb a kedve, legcsekélyebb a reménye.” (*Magyar író karácsonya, 1922*) A következő esztendőkbén cseppet sem javult Krúdy hangulata; reménytelen és bánatos. „Legkedvesebb barátunk, mindennapi regényhősünk, árnyékunk: Bánati úr tudná tán pontosan elmondani, hogy miért utáljuk a nagyszerű, mindenekfelett való, közvetlen jelen időt, a kőtörő mindennapokat, és mindinkább ámulóbb lesz az arckifejezésünk, amint a távolodó múlt időkről beszélgetünk. (...) Amerre járunk, botorkálunk: a múlt idők dicséretét halljuk mindenütt.” (*A rézkrajcárhoz, 1923*) Krúdy reménytelen, bánatos. És magányos. Barátai közül sokan meghaltak, nem találja helyét a megváltozott Budapesten. „Már látom, hogy egyedül maradtam a városban – panaszkolva egy nyári kirándulásból hazatérve. – Seholy egy kéz, amelyet megfoghatnék, seholy egy szem, amelybe bizalommal nézhetnék, seholy egy hang, amely megvigasztalna. Egyedül kell megkeresnem az elidegenedett, a nyári szökevényre neheztelő utcákat, a vallatólag tekintető házsámokat. A házmester egy régi nadrágomban kijön a kocsihoz: Hol tetszett annyi ideig járni? Csaknem elfelejtettük a nagyságos urat.” (*Őszi életrajz, 1923*) Krúdy „az álomtalan emberek városának” nevezi ekkoriban Budapestet, ahol „a legelszántabb humorista sem tud megszólalni ezekben a napokban, az utolsó vicces-ember Pesten elrejtőzött, nehogy kölcsön kérjen tőle valami.” (*Álmatlan emberek városa, 1924*) Megfigyelései szerint „az utcákon néha olyan tévetegen járó öreg pesti polgárokat láthatni, akik Rip van Winkle módjára tévedeznek a mai Pesten, nem tudják megszokni, hogy ez a barátságos, szíves város egyszerre olyan szívtelen lett...” (*Milyen regényeket írnak az írók a mai Pestről? 1925*)

Az évtized közepére némileg oldódik Krúdy Gyula rosszkedve, ha a reménytelenség nem is múlik el már sohasem. Anyagi helyzete átmenetileg javul. Ekkoriban inkább rezignált, kénytelen-kelletlen kezd berendezkedni az új Budapesten. Hol ismét talál olyan szépségeket, amikért érdemes élni felnőttkora hányattatásainak színhelyén, hol meg beletörődni látszik a megváltoztathatatlanba. „*Nem élhetek Pest nélkül*” – ezt is 1925-ben írja egyik tárcájában.

Krúdyt a húszas években egyre inkább foglalkoztatja a „boldog békeidők” Monarchiája, a korszak, amikor „még érdemes volt élni”. Az ezekben az években írt publicisztikájában is mindvégig megpróbál tárgyilagos maradni; tárcáiban, mint *A rézkrajcár*

hoz címűben is, nem győzi elégszer hangoztatni, hogy mennyire csodálkozik az emberek szelektív emlékezetén. Nem ringatja illúziókban magát, és olvasóit sem kívánja meggyőzni arról, hogy az az egyre többet emlegetett múlt minden ízében jó volt. Nem látja értelmét a régi idők rózsaszínűre festésének; újságcikkeiben, melyekben pedig kitüntette szerepe van az emlékezésnek, maga sem teszi ezt. Miként ekkoriban született szép-irodalmi műveiben sem.

A *Mit látott Vak Béla Szerelemben és Bánatban* című, töredékben hagyott regényét Krúdy 1921-ben írta. Benne Budapest is szerepet kap, sőt, az *Előhang* tanúsága szerint „egy régi, elmúlt város emlékirata ez a könyv (...)” És egy most már vak emberé, aki „látott mindent, amit a városban érdemes volt szemügyre venni. Azután elveszítette szeme világát, és úgy töltötte tovább napjait.” De mi is az, amit a vak még látott? Egy másik világot, amelyben – és ezt Krúdy egyre határozottabban állítja – semmivel sem volt könnyebb az élet, csupán valamivel boldogabb. „Látta Ferenc Józsefet.” – ezzel a mondattal kezdődik a regény. A vak látta az agg királyt és a nagyvárossá serdült Budapestet. Látta erőnyeit és hibáit, látta a romlottságában is gyönyörű, „kurtizánna lett, rafinált” fővárost. Hogy nem volt egyedüli ebben, az kiderül azon kalandokból, amelyeket már vakon él át. Romlottságában is vonzó volt az a Ferenc József-kori nagyváros – ez olvasható ki a regényből. Szemben a jelen Budapestjének sivárságával, ahol éjjel „folynak a könnyek a falak között, amelyeknek napvilágnál nem szabad mutatkozni (...)” Jelképes, hogy annak idején azután vesztette el szeme világát a vak, miután végérvényesen letűnt a történelem színpadáról a Ferenc József-i kor. Amikor, Krúdy szerint, majdhogynem már látni sem érdemes. Hogy az író nem fejezte be regényét, szimbolikusan tekinthető.

Ugyancsak az élet elviselhetetlenségéről szól az 1921-ben megjelent *Nagy kópé* című Krúdy-regény is. Hőse a postakocsi-regényekből jól ismert Rezeda Kázmér. „Végképp illúzióvá vált, eltűnt a regényes pesti élet, szertefoszlott a békeidők színes forgataga, a város megszürkült a Ferenc József-i idők elmúlásával, akárcsak Rezeda haja: ezzel a hangulattal kezdődik a *Nagy kópé* története – írja Fábri Anna –, az egyetlen olyan Rezeda-regény, amely a régi világ pusztulása után játszódik.” (Fábri Anna: *Ciprus és jegenye*. Bp., 1978. 164.) Az öregedő Rezeda Kázmér utolsó budapesti kalandjáról szól a regény. Amikor ismét elindul megkeresni a szerelmet, már negyed század telt el azóta, hogy a Tisza mellől a fővárosba érkezett. Azokat „a pestieket kereste mindig, akikről egy vidéki udvarház ősi bolthajtásai alatt a könyvekben és a régi újságokban olvasgattott. A múlt század gyönyörű és ábrándos Pestjét kutatta a Belváros szűk utcáiban. S boldog volt némely májusi reggelen, amikor néhány kis hangulatot velt lepkevadász-ként elfogni az ódon házak között.” (Mintha magát Krúdyt látnánk, aki 1897 tavaszán Budapestre vonatozott; e könyv akár jubileumi számvetésként is olvasható.) Rezeda Kázmér azonban csalódott. A fővárosban eltöltött évek alatt lépten-nyomon tapasztalnia kellett, hogy az a Budapest, amelyről vidéken annyit álmodozott és olvasott már nem létezik, vagy legalábbis neki nemigen sikerül nyomára bukkannia. „Mindig úgy érezte magát, hogy megcsalták, amint az évek folyamán mind messzebb tűnt az utcákról a régi Pest. A sok kiábrándulás, az életuntság, a magányban érkező gondolatok berozsdásították lelkét, mintha végképp eltűnt volna az élet folyamának lerakódó fövénye alatt az ifjú Pest és Rezeda úr.” Rezeda Kázmér még egyszer elindul a budapesti életbe. Amit talál: kiábrándító. „A királyság utolsó éveit élte, minden jel azt mutatta, hogy Pest a fulladásig jóllakott gyönyörrel, bűnnel, étellel és itallal. A polgárság asszo-

nyai és leányai kilépkedtek jól elzárt házaikból, és megismerkednek a mámorító színházzal, a végképp érzékiségre alapított női divattal, a flörttel és az ingerlékenységet előidéző modern zenével. A legkülsőbb Ferencvárosból is lábszárhoz simuló szoknyában jönnek be a hentesnék, vendéglősnék a városba, míg a korzón megjelenik az első nadrágszoknya, mintha az egész évtizedet az foglalkoztatná, hogy milyen szabású legyen a nők szoknyája Pesten, a királyság utolsó éveiben. Míg végre győz a rövid szoknya (amelyben aztán a népköztársaság és a kommün hölgyei minden eddig tapasztalt változatot felülmúltak.) A »szép fiúk« gombamódra nőnek ki a pesti aszfaltból, minden héten hallani megszarolt úriasszonyokról, akiknek hiszékenységgel elszánt fiatalemberek visszaéltek. A »szép fiúk« az alakuló új világ regényhősei, ők csábítják el az úriasszonyokat, őket pénzelik az idősebb és jómódú asszonyok (néha több is), ők keltenek feltűnést a siófoki strandon, és ők adják meg a korzó divatját. Egy előkelő, római arcú fiatalembernek nem lehet gondja Pesten a megélhetésre. Vannak úgynevezett uzsonnázó kávéházak, ahova az úriasszonyok betérnek, és ismeretséget kötnek; vannak kávéházi asztalok, ahol a szép fiatal emberek naphosszat úgy ülnek, mint a kirakati tárgyak; vannak női zsúrok, ahova a háziasszony azzal csalogatja asszonyvendégeit, hogy egy ismert szépfiú ül a zongoránál vagy bemutatja a legújabb szalontáncokat. Ezek a szépfiúk nagy pusztítást visznek végbe a pesti asszonyok szíveiben. Rezeda úr ismert egy úriasszonyt, aki minden szerelmi szakítás után bánatában megoperáltatta magát.”

Krúdy Budapest-regényei közül a *Hét Bagoly* (1922) a kilencvenes években játszódik, az *Aranyidő* (1923) pedig egy évtizeddel korábban. Az előbbi regény két főszereplője közül az ifjú Krúdy alakját idéző Józsiás élvezi a századvégi Budapest pezsgő életét, elismerve egyúttal a másik főhős, az öreg Szomjas Guszti igazát is, aki szerint fiatalága idején nemesebb, lovagiasabb és áttekinthetőbb volt az élet. Az öregúr szerint nagy változások várhatók a jövőben, „a régi szemérmes, polgári Magyarországnak befellegzett”. Krúdy, mint láttuk, a regény írása idején már maga is vallja azt az általános vélekedést, hogy a régi világban, „amíg Ferenc József élt”, jobb volt. A századelő időszakát tekinti – minden hibájával együtt – eszményinek. Vagyis a *Hét Bagoly* főszereplőinek részben eltérő álláspontjai valójában egymást kiegészítve idézik fel a „boldog békeidőket”, amikor még érdemes volt élni Magyarországon. A húszas évek elejéről visszatekintve persze már az is elegendő okot adhatott a nosztalgiára, ha valaki elgondolkodott azon, hogy vajon Józsiással értsen-e egyet, vagy Szomjas Gusztival. Amit pedig ez utóbbi mond a Pesten akkoriban megjelent fiatalokról, nagyon is egybecseng azzal, amit Krúdy a *Nagy kópéban* a „szépfiúkról”, és akkori publicisztikájában a háború alatt megjelenő, visszataszító embertípusokról írt: „...kerek egészében látom az új világot, ezeket a fin de siècle hősokeket, akik borotválják az arcukat, vakmerő tekintettel nézgetnek embertársaik arcába, gúnyosan mosolyognak az idősebbeken, ideált rugdosnak a köztereken, Nietzsche nézeteire esküsznek, megcsalják a nőket, nem ismerik a férfias szemérmes, öndicsekvők, kérkedők, gyávák és hősokek. Én jól látom ezt az új emberfajtát, amelyet borotvált patkányoknak nevezhetnék, amely felfalja régi, kivénült szakállas fajtát, amely mindenféle ideálokkal, meggyőződésekkel, becsületekkel jött a földre. A borotvált patkányok összerágicsálják a régi világot. Olyan tömegesen jönnek, mintha minden kapu Pesten patkánylyuk volna.”

Krúdy Gyula figyelme a húszas években tehát mindinkább az „aranykor”, a „boldog békeidők” felé fordul, sőt még visszább, egészen a középkorig. Amikor regényt ír, mintha egyre kevésbé akarna tudomást venni a jelenről. Ez azonban csupán látszat,

ugyanis – mint a tárcáiból kiderül – élénken foglalkoztatta a valóság. (A nosztalgia, lélektanilag mindenképpen feltételezi a jelen erőteljes bírálát.) A látszólagos ellentmondásra maga Krúdy ad magyarázatot: „Az új Budapestnek kalandosságai még nem is igen valók regénybe – legfeljebb a városligeti nyári bohózatíró mulattathatná véle publikumát” – írja Kóbor Tamás művei kapcsán 1923-ban. Két esztendő múlva bővebben is kifejti véleményét: „A regényesség, amely a háború első éveiben még fel-felbukkant a városban: ronggyá foszlott itt, amint vége lett a sorstragédia előadásának, és a szereplők lemosták arcukról a festéket, és a hősi póz helyett szerettek volna ismét a kettős könyvelő dugóhúzó formájú lábtartásában elhelyezkedni az álló íróasztal előtt. (...) Kit választhatna hőséül a mai regényíró, ha az csak egyszerűen lemásolni akarná a pesti életet, amelyet maga körül lát? *Tessék ibolyát venni* – adá még regénye címéül Podmaniczky Frigyes. *Két szőke asszony* – írta Bródy Sándor, amikor a maga Pestjének az alakjait vonultatta fel. Milyen tengerfenék mélységnyire távolodtak el ezek a regények a mai Pesttől! Én azt hiszem, hogy a mai Pest korszakáról az a regény szólaná legmeghatóbban, amely egy szimplex, becsületes, egyszerű polgárember hétköznapi életét tárgyalná. Leírni reggeltől estig egy pesti polgár életét, amely polgárnak eszébe sem jut, hogy ő regényhősnek született. Leírni, mit gondol magában felebredéskor, és mekkorát sóhajt, amikor végre estve van. Leírni, hogyan lesz ebben a korszakban gonosztevővé az az ember is, aki becsületesnek és tisztának született; hogyan múlt az emberekről a leg-
elemibb udvariasság is, pedig fiatalokkorukban jóhírnevű tánciskolába járatják őket a szüleik; hogyan tanulta meg csikorgatni a fogát az, akit mindig csak mosolyogni tanítottak; hogyan lett körmönfont gazemberré az az ember, akit tegnapelőtt még »pesti pali«-nak hívtak a háta mögött: hogyan történt az, hogy bár undorodik az élettől, meghalni mégsem merészel, mert félti hozzátartozóit az elviselhetetlen temetési költségektől... Végül: mit gondol magában, mikor aztán mégiscsak itt kell hagyni szeretett városát. – Ez az utolsó gondolat nem lehet valami hízelgő Pestre.” (*Milyen regényeket írnak az írók a mai Pestről? 1925*) Krúdy 1926 és 1930 között írt történelmi trilógiája a középkori Magyarországon, az 1928-as *Valakit elvisz az ördög* pedig a Nyírségben játszódik.

A *Boldogult úrfikoromban* Krúdy Gyula utolsó éveinek talán legismertebb műve. Ez az 1929-ben írt regény egy pontosan nehezen meghatározható időben játszódik, amikor „már elmúlt az az idő, amikor Ferenc Józsefnek csapoltak”. A történet egyetlen hosszúra nyúlt lakoma a *Bécs városához* címzett vendéglőben. Az itt összegyűlt társaság tagjai szinte kivétel nélkül a jólismert Krúdy-panoptikum különös, régről itt maradt alakjai, akik egyetértéssel abban, hogy „bolond mindenki, aki túlélte Ferenc Józsefet”. Elszállt felettük az idő. „Világváros lettünk, elnök úr – mondja a regényben Dallosi, a »híres éjjeli pincér« –, nem történt semmi, csak észrevétlenül világváros lett a kis Pestből, a kamasz Budapestből, a hamupipókéből királyné...” A múlandóság foglalkoztatja a társaság tagjait, a régi szép idő, amikor még igazán lehetett Budapesten élni. Mintha szellemek társalognának a fővárosnak e kedélyes aranykorát idéző szegletében. A hajnalig tartó mulatság táncsal járul, amely a haláltáncokat ábrázoló középkori métszeteket idézi az olvasó emlékezetébe. A vigasságnak – *mely a farsang végén, közvetlenül a böjt előtt játszódik* – kakasszó vet véget.

Nem lehet véletlen, hiszen Krúdy a Monarchia bukása óta hangoztatta: *vége a farsangnak*.

*

Krúdy Gyula Budapestjének bemutatását hosszan lehetne folytatni. Az író terjedelemben is Jókai Mórival vetekedő életműve kimeríthetetlen kincsesbánya lehet azok számára, akik érdeklődnek a magyar főváros e roppant izgalmas időszakára. Irodalmi, kultúr- és helytörténeti, szociológiai, politikai és gasztronómiai kincsekre bukkanhat, aki kicsit alaposabban beleássza magát ebbe a mérhetetlen anyagba.

Hogy miért tenné ezt bárki is?

Krúdy szerint azért, mert kár lenne megfeledkezni e „város históriájáról, amelyet valakinek vagy valakiknek olyan folyamatosan és szakadatlanul kellene írni, mint például a jó lexikonokat szerkesztik, amelyeknek sohasem jelenik meg az utolsó kötetjük. Igaz, hogy voltak gonosz esztendői is ennek a városnak, amikor azt hittük felőle, hogy immár véglegesen megöregedett, többé semmire se használható – de még az úgynevezett szépasszonyok életéből sem lehet véglegesen elsikkasztani a kudarcos, nem sikerült esztendőket, hát még egy nagyváros életéből, ahol annyi figyelmező szem követi a dolgok menetét! Bizonyos, hogy az írók továbbra is a régi boldog büszkeséggel írják le műveikben a nagy B betűt Budapest nevében: a tegnapi kalandorságok, jóízű vagy szomorkás pesti históriák, elkocogott emberek, eltűnt házak, nyomaveszett utcák, csak emlékké válott polgármesterek és nyugalomba vonult harangozók továbbra is számíthatnak az olvasók érdeklődésére (akik majd egykor megint csak megszorodnak, mert könyvek nélkül mégse lehetnek meg örökké az emberek.)” (*A pesti író, 1926*)